

"СТИЛИСТИКАНИНГ МАТН ДАРАЖАСИДАГИ МУАММОЛАРИ"

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11543430>

Зулфикорова Зухра

Қарши Муҳандислик Иқтисодиёт институти

Хорижий тиллар кафедраси ўқитувчиси

Аннотация.

Бадиий нутқ стилистикаси тил материалининг аниқ бир бадиий тизимдаги эстетик вазифасини аниқлашга ҳаракат қилади. Ушбу мақолада лисоний бирликлар стилистикаси адабий тилда турли маъновий ва экспрессив мазмундаги матнларда барча сатҳлар Бирликларининг мавжуд тил меъёрлари нуқтаи назаридан амал қилиши ўрганилган.

Калит Сўзлар

нутқ стилистикаси, лисоний бирликлар, бадиий стил, услуб, фонетик стилистика.

Лисоний бирликлар стилистикаси адабий тилда одатдаги нутқий вазиятларда, турли маъновий ва экспрессив мазмундаги матнларда барча сатҳлар бирликларининг мавжуд тил меъёрлари нуқтаи назаридан амал қилиши (қўлланиши)ни ўрганади. Бунда лисоний бирликларнинг вариантлари (вариантдор шакллар, параллел тузилмалар, луғавий ва синтактик синонимлар)нинг услубий бўёғини чоғиштириш муҳим аҳамиятга эга. Лисоний бирликлар стилистикаси бир томондан функционал стилистика билан бевосита боғлиқ бўлса, иккинчи томондан матн стилистикасига жуда яқин туради.

Бадиий адабиёт (бадиий нутқ) стилистикаси тилнинг адабиётда қандай қилиб санъат ҳодисасига айланганини текширади, унинг бадиий қўлланиши, унда эстетик ва коммуникатив вазифаларнинг бирга қўшилиши усулларини аниқлайди. Бадиий асар стилистикаси фақат ёзувчининг тилдан фойдаланишдаги узига ҳослигини, асар тилининг хусусиятларини тадқиқ этиш билан чегараланади. Услубнинг муҳим унсури булган тилнинг асардаги вазифасини аниқлашга ёрдам беради, аммо асар тилининг барча хусусиятларини ўрганиш унинг мавзусига қармайди. Қўпинча бир масалани стилистика ҳам, адабиётшунослик ҳам ўрганади. Бадиий нутқ стилистикаси тил материалининг аниқ бир бадиий тизимдаги эстетик вазифасини

аниқлашга ҳаракат қилади. Шунинг учун бадиий адабиёт стилистикасида энг муҳим тадқиқот мавзуи ёзувчи ва муайян бадиий асар тилидан иборат бўлади, яъни индивидуал услуб муаммоси биринчи ўринга кўйилади. Аниқ бир асар тилини таҳлил қилиш орқали умумлашма хулосалар чиқарилади, бир қанча асарларга, ёзувчилар ижодига хос хусусиятлар аниқланади (Қодирий, Ойбек, Абдулла Каххор, Шухрат ижодларининг ўзига хос услубий хусусиятлари). Натижада бадиий нутқнинг бир қанча қонуниятлари, типологик принциплари ишлаб чиқилади.

Стилистика фанини ўрганиш объекти ҳақида турли қарашлар мавжуд. Академик В.В.Виноградов стилистика баҳсида бир-бири билан алоқадор, лекин вазифалари жиҳатдан фарқланадиган 3 та текшириш аспектини кўрсатиш зарурлигини айтади. Улар қуйидагилар:

1. Тилнинг функционал стилларини ўрганувчи стилистика. Бу структурал стилистика деб ҳам юритилади. Структурал стилистиканинг вазифаси унинг структурал элементлари бўлган расмий, илмий, публицистик, бадиий стилларнинг ўзига хос хусусиятлари ва ифода воситаларини кўрсатишдир.

2. Турли жанрларнинг (семантик, экспрессив-стилистик) маъно ва тез таъсир қилиш томонларини ҳамда оғзаки ва ёзма нутқ орасидаги фарқни текширувчи нутқ стилистикаси. Унинг вазифаси тилнинг барча стиллар тизими билан бирга ёзма ва оғзаки шакллари, адабий ва сузлашув нутқи кўринишларини текширади. У тил бирликларидан қайси бири ёзма ва оғзаки нутқда кўпроқ ишлатилиши, фикр ифодалашда тил воситаларининг туғри танланган ёки нотуғри олинганлиги, шу воситаларни урнида ишлатиш йўлларини ўрганади.

3. Адабий йўналишлар, бадиий асар ҳамда ёзувчи стилини тадқиқ этадиган бадиий адабиёт стилистикаси. Унинг вазифаси бадиий асарларни яратишда ёзувчининг ифода воситаларидан фойдаланиш маҳорати ҳақида баҳс юритишдир. Стилистика фани академик В.Виноградов кўрсатган аспектлардан биринчи ва иккинчиси асосида шаклланган, учинчиси адабиётшуносликнинг объектидир.

Бу тушунчанинг алоҳида тур сифатида кўрсатилишига сабаб шундан иборатки, у бошқа нутқ стилларидан анчагина фарқли жиҳатларга эга. Бадиий адабиёт стили кенг қамровлилиги, яъни барча стилларни ҳам узида ифодалаш билан ажралиб туради.

Демак, стилистика икки хил қурилишга эга:

1. Нутқ стилистикаси. Бу тилнинг вазифадош шакллари деб ҳам юритилади. Бунга сўзлашув стили, расмий стиль, илмий стиль, публицистик ва бадиий стиль киради.

2. Лингвистик, яъни тил стилистикаси. Унинг турлари:

а) фонетик стилистика.

б) лексик стилистика.

в) грамматик стилистика.

Стилистика бизнинг билимимизни тилнинг функционал аспекти ва нутқ услубларининг лингвистик муаммолари, уларнинг ўзаро муносабати хақида билимлар билан бойитади.

Стилистика соф амалий ахамиятга ҳам эга: стилистикани ўрганиш, унинг тамойил ва қонун-қоидаларини билиш нутқ маданиятини оширишда муҳим омилдир. Шунга кўра, стилистика жамиятнинг лингво-стилистик маданиятини оширишга хизмат қилади, тил фактларига баҳо беришга ўргатади, мазмун ва алоқа ситуациясига мос тил воситаларини танлаш кўникмаларини яратишга кўмаклашади.

Стилистика тил воситаларининг экспрессивлик белгиси, уларнинг нутқ услубларига ҳосланиш даражасини ўрганиши, лексика, фразеология, морфология, синтаксиснинг синонимик вариантларини аниқлашига кўра миллий нутқ маданиятининг назарий асосини ташкил қилади. Умуман, стилистика нутқ маданиятининг кўпгина мураккаб ва турли туман масалаларини ҳал қилишнинг илмий асосидир. Нутқ маданияти ахамиятининг оша бориши стилистиканинг назарий ва амалий муаммоларини мукамал ўрганишни тақозо этади.

Академик В.В.Виноградов кайд қилганидек, “Стилистик синтаксиснинг бутунлай янги соҳаси пайдо бўлиб, унинг асосини мураккаб синтактик бутунлик қурилиши масалалари ташкил қилади.”

Одатда ҳар қандай гап грамматик жихатдан тугаллиги билан ажралиб туради. Бу эга ёки кесим группаси, ёки уларнинг бири (бир составли гапларда) орқали шаклланиб, интонацион бутунликка эга бўлади. Фикран эса контекстдан ажратиб олинган гап, одатда, тугал бўлмайди. Унинг тугал фикр аниқлаши контекстга боғлиқдир. Контекстдан ажратиб олинган гап грамматик мустақиллигини сақласа ҳам, контекстдаги бошқа гаплар билан боғлиқ бўлган фикрий тугаллигини йўқотади. Нутқ оқимдан ажратиб олинган гапларнинг фикран мустақиллиги нисбийдир. Демак, синтактик бутунлик термини гапга нисбатан каттароқ бўлган нутқ бўлагини аниқлаш учун ишлатилади ва бу бутунлик структура ва маъно жихатдан мустақил

хисобланган бир неча гапларни ўз ичига олади. Нутқнинг бундай ўлчами яна шуниси билан изоҳланадики, у одатда бирон-бир контекстнинг маълум бир парчаси булса-да, ўзининг семантик мустақиллигини сақлаб қолади. Юқорида айтиб ўтганимиздек, бундай хусусият гапларга хос булмай, улар, одатда, маълум бир маъно англатса-да, ўзининг синтактик мустақиллигини йўқотади. Стилистик нуктаи-назардан олиб қараганда гап маълум бир битта фикрни англата олмайди. У бор йўғи фикрнинг бир қисминигина англатиши мумкин, холос. Масалан:

Her heart was troubled by a kind of terror.

Her heart was troubled by a kind of terror. The fact that she was alone, away from home, rushing into a great sea of life and endeavour, began to tell. She couldn't help but feel a little choked for breath - a little sick as her heart beat so fast. She half closed her eyes and tried to think it was nothing, that Columbia city was only a little was off." (Theodor Dreiser. "Sister Carry")

Юқоридаги матнда тўртта гап бўлиб, улар фикран ва грамматик жihatдан ўзаро боғланиб, мураккаб синтактик бутунлик ҳосил этган. Унинг таркибидаги ҳар бир гап грамматик жihatдан тугал, фикран эса тугал эмас.

Масалан, биринчи гап (Her heart was troubled by a kind of terror) НН олиб курайлик. Бу гапдан англашилаётган маънони англаш учун (нима учун унинг юраги кўркувдан ғашлигини) кейинги гаплар керак бўлади. Айнан кейинги гап бунинг сабабларини очиқ бера олади. Ҳар бир гапда такрорланиб келаётган troubled, terror, alone, away from home, choke, sick каби булақлар гапларни мантиқий ва грамматик жihatдан ўзаро боғлаш учун хизмат қилади. Нутқда гапларнинг ўзаро боғланиши асосан олдинги гапдаги бирор булақни кейинги гапда такрорлаш, олдинги структура қисмларини кейинги гапларда кенгайтириш орқали юз беради. Масалан:

In 1889 Chicago had the peculiar qualifications of growth which made such adventuresome pilgrimages even on the part of young girls plausible. Its many and growing commercial opportunities gave it wide-spread fame, which made of it a giant magnet, drawing to itself, from all quarters, the hopeful and the hopeless - those who had their fortune yet to make and those whose fortunes and affairs had reached a disastrous climax elsewhere. It was a city of over 500000 with the ambition, the daring, the activity of metropolis of a million. Its streets and houses were already scattered over an area of seventy-five square miles. Its population was not so much thriving upon established commerce as upon the industries which prepared for the arrival of others. The sound of the hammer engaged upon the erection of new structures was everywhere heard. Great industries were moving in

speech ready-made. That's why some scholars following V.V. Vinogradov think proverbs must be studied together with phraseological unities."

Юқоридаги парчада биринчи гап (A proverb is a short familiar epigrammatic saying expressing popular wisdom, a truth, or a moral lesson in a concise and imaginative way) бошловчи бўлиб, мураккаб синтактик бутунлик марказини ташкил этади. Кейинги гаплар фикрнинг ривожланишини ифода этмоқда. Охириги гап эса (That's why some scholars following V.V.Vinogradov think proverbs must be studied together with phraseological unities) тугалловчи бўлиб, фикрга якуний хулоса бермоқда.

ФҲЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Musayev. Q. English stylistics. Tashkent, Adolat, 2003 yil.
2. Seyppel. J. William Faulkner. New York. 1971.
3. Shibinger. M. The Role of Intonation in Spoken English. Cambridge university press, 1996.
4. Арнольд, И.В. Стилистик кодирования и декодирования. Ленинград. Просвещение, 1973.
5. Арнольд Н.В. Стилистика современного английского языка. Ленинград. Просвещение. 1973.
6. Виноградов В.В. Русский язык. Москва, 1947.
7. Зиндер. Л.Р. Общая фонетика. Изд. ЛГУ. 1960.
8. Квятковский. А. Поэтический словарь. Москва, 1966.
9. " Опыт лингвистического толкования стихотворений - Л.В.Щерба,